

Тиленчиев К.А.

ТАЖРЫЙБАЛУУ ПЕДАГОГ ЖАНА МУЗЫКА ТААНУУЧУ

Тиленчиев К.А.

ОПЫТНЫЙ ПЕДАГОГ И МУЗЫКОВЕД

К.А. Tilenchiev

EXPERIENCED TEACHER AND MUSICOLOGIST

УДК:371/16.15

Бул макалада К. Молдобасанов атындагы Кыргыз улуттук консерваториясынын доценти Муратбек Касейдин чыгармачылыгынын көп кырдуулугу: педагогдук ишмердүүлүгү, обончу – күүчүлүгү, илим изилдөөчүлүгү каралды.

В этой статье рассмотрена разносторонняя деятельность доцента Кыргызской Национальной консерватории им. К.Молдобасанова Муратбека Касея, включающая педагогическую и научную деятельность, а также как акына-импровизатора.

In this article versatile activities of the associate Professor of the Kyrgyz National conservative-torii. K.Moldobasanov Muratbek Casey, including teaching and research activities, as well as the akyn-improvisator.

XX кылымды аяктай, XXI кылымдын башы менен кыргыз музыкалык маданиятындагы элдик аспаптык жана ырчылык аткаруучулук өнөрлөрүн кесиптик багытта өнүктүрүүдө, чыгармачыл зор салымын кошуп келе жаткандардын бири – музыка таануучу, комузчу, ырчы – педагог Муратбек Касей болду. Анын ысымы жаш муундарга музыкалык тарбия берүүдөгү 35 жылдан ашуун мезгилдеги устаттык тажрыйбасы менен, музыкалык чөйрөгө кеңири белгилүү. Ал жаш кезинен комузчулукту, ырчылыкты эңсеп, ары түйшүктүү, машакаттуу кесипке бел байлап, аны бүгүнкү күнгө чейин аркалап келүүдө.

XX кылымдын 80-жылдарынан башталган Муратбек Касейдин чыгармачылык жана педагогдук ишмердүүлүгү, бүгүнкү күнү өзүнүн жигердүү үзүрүн берүүдө. Анын балдарды ырчылык жана аспаптык (комуз, темир ооз комуз, чопо чоор ж. б.) аткаруучулукка тарбиялоо жагдайынын өзүнчө өзгөчөлүгү бар. Ал өзгөчөлүк балдардын тынымсыз өсүп турган жан-дүйнөсү менен байланышкан. Ал байланыш, жаш муундардын жан-дүйнөсүнүн, ички сезим-туюмунун өсүп-өнүгүүсүн, аларга ар тараптуу билим жана тарбия берүүнү көздө менен мүнөздөлөт. Устат бул жагдайда эң зарыл эки нерсени эске алган. *Биринчиси*, балдардын өсүү жолундагы жаш организминин күч-кубаттуулукка толо башташы, акыл-эсинин, аң-сезиминин өсүшү, ар нерсеге болгон шык-жөндөмүнө (өзгөчө музыкага) жараша аткарган иш-аракеттери.

Экинчиси, жаш өспүрүмдөргө жеке эле, музыкалык тарбия берүү гана эмес, аларды адеп-ахлакка, ыйманга тарбиялоонун талаптуулугу. Ошондуктан, балдарга тарбия берүүдө, мына ушул эки багытка зор көңүл буруу менен, бири-бирин айкалыштыра, алардын эреже-тартиптерин сактоо боюнча устаттык жана чыгармачылык, ошондой эле илимий изилдөөчүлүк иш-аракеттерин жасап келүүдө.

Балдарга музыкалык тарбия берүүдө, устаттын максаты – алардын музыкалык шык-жөндөмдүүлүгүн, аткаруучулук чеберчилигин колдонуп, пайдалануу эмес, алардын ар биринин жаш өзгөчөлүктөрүнө жараша өнүктүрүп-өстүрүү менен, келечек жашоосундагы кесиптик өнөрчүлүк багытын калыптандыруу, деп эсептейт. Бул биринчиден. Экинчиден, жаш муундарды элибизде байыртадан бери, нечен кылымдарды басып өтүп, элдин жашоосу менен жуурулушуп келе жаткан, аспаптык аткаруучулугу менен катар, ырчылык аткаруучулугунун салттуулугун сактоону, алардын кийинки урпактарга улантып калтырууну көздөгөн.

Балдарды аспаптык аткаруучулукка тарбиялоо сыяктуу эле, ырчылык аткаруучулукка тарбиялоо да, ары түйшүктүү жана устаттан мээнеткечтикти талап кылган машакаттуу иш. Ошондуктан, устат балдардын «эртеңкисин» эске алуу менен, алардын «бүгүнкү табиятын, жаратылышын» калыптандырып, өнүктүрүүнү жолго коюу, ошону менен бирге, аны максаттуу жана келечектүү колдоно билүү боюнча иш жүргүзүүдө.

Тажрыйбалуу педагог балдарга музыкалык тарбия берүүдө, өзүнүн устаттык тажрыйбасын айкалыштырып, көптөгөн жылдардан бери илимий негизде иштерди кошо алып келүүдө. Анын «Башталгыч класстарга музыкалык тарбия берүүнүн негиздери», «Музыка жана ыйман», «Мектепте “Музыка” сабагынын бүгүнкү күндөгү абалы», «Жаш муундарга музыкалык-эстетикалык тарбия берүү маселелери», сыяктуу мектеп окуучуларына эстетикалык тарбия берүү багытындагы ондогон илимий макалалардын автору. Ошондой эле, балдардын кичинесинен баштап, ырдоо үнүнүн калыптанып, өсүп-өнүгүү жолун изилдеп келүүдө.

Такшалган устат балдарга музыкалык – эстетикалык тарбия берүүдө, устаттык тажрыйбанын неги-

зинде, эң алды анын окуу программаларын жазууну көздөгөн (жалпы билим берүү мектептеринде жана мектептен тышкары мекемелердеги комуз жана ырдоо ийримдери, жалпы билим берүү мектебиндеги 1–7-класстары боюнча «Музыка» сабагы, ошондой эле музыкалык мектептеги элдик ырдоо боюнча окуу программалары). Ал окуу программаларынын негизинде, башталгыч класстар үчүн (2, 3, 4) орто мектепте «Музыка» сабагы боюнча окуу китептери, «Мугалимдер үчүн усулдук иштелмелер жана колдонмолор», «Балдар обондору комузда», «Комуз жана фортепиано үчүн чыгармалар жыйнагы», «Балдар ыры» хрестоматиясы сыяктуу эмгектери жарык көрдү.

Чыгармачылык жагдайында, устаттын калемине ошондой эле, балдарга арналган 200 гө жакын обондуу ырлары, 50 дөн ашык обон күүлөрү (комуз, темир ооз комуз, чопо чоор аспаптары үчүн) таандык. Автордун чыгармачылыгында мектеп окуучуларынын жашоосу, музыка менен байланышта экендиги ачык-айкын чагылдырылып, ырларынын тематикасы түрдүү мүнөздүүлүктү камтыган. Атап айтсак, автор өзүнүн сөзүнө жазып, мектеп жашоосуна арнаган «Мектебим», «Биринчи сентябрь», «Алгачкы коңгуроо», «Мен окуучу баламын», «Окуу менин тилегим», «Алиппем», «Кош алиппем», «Кышкы каникул», «Жайкы каникул» ж. б., жыл ичиндеги майрамдар боюнча «Түшүм майрамы», «Жаңы жылды тосолу», «Апалардын майрамы», «Кел, Ноорум!»», «Алиппенин майрамы», «9-Май», ж. б., насааттык, тарбия – таалим берүү мүнөзүндөгү «Окугандан качпагын», «Эмгек менен өткөрөм», «Кичипейил, элпек бол!», «Ак эмгектен качпагын», «Эки дос», ж. б., жаратылыш, табият тууралуу «Жамгыр», «Баары аппак», «Кыш чилде», «Жай келди», «Бак тигели» ж. б. Мына ушундай түрдүү темалар боюнча чыгармаларын атай берсек, абдан арбын. Обончунун «Улуу-Тоолук балдарбыз» аттуу ырында айтылгандай, анын чыгармачылыгына, бала кезинен тоо аралап өскөндүгү, ошол аскасы асман мелжиген, арасы карагай, кайың керилген тоолордун керемет сырлары, касиети, таза абасы, шар аккан тунук булактары, карагайлардын шуулдагы, түркүн канаттуулардын сайрагандары, тоо балдарынын турмуш-тиричилиги, ошондой эле, элеттеги мектеп жашоосу таасирин бербей койгон эмес. Ошондон улам, анын балдар үчүн жараткан ырларынын тематикасы түрдүү мүнөздүүлүктү камтыган.

Педагогдук түйшүктүү ишмердүүлүгүнүн натыйжасында, башталгыч класстардын окуучуларына арнаган хрестоматиясын, автор «Балдар ыры» деп атаган. Анткени, бул эмгек жогоруда айтылгандай, автордун өзүнүн балдар үчүн түрдүү мүнөздөгү, мектеп окуу программасына ылайык обондуу ырларынын жыйнагынан турат. Хрестоматияга

ошондой эле, өзгөчө бүгүнкү күндө жаш мугалимдер үчүн абдан зарыл болгон башталгыч класстар боюнча «Балдардын ырдоо үнү», «Балдарды ырчылык аткаруучулукка тарбиялоодо мугалимдин милдеттери», «Ырдоого окутуунун баштапкы сабактары», «Сабак өтүүнүн ыкмалары», «Сабактын түзүлүшү жана жабдылышы», «Сабактын максаты жана мазмуну», «Мугалим жана окуучу», «Ырчы – окуучунун гигиенасы жана ырдоо эреже – тартиптери» сыяктуу темалар боюнча автордун кыскача усулдук колдонмолору, сунуштары, кеңештери камтылган.

Муратбек Касейдин ишмердүүлүгү көп кырдуу. Ал педагогдук ишмердүүлүк менен бирге, чыгармачылыкты айкалыштырып кошо алып келүүдө. Аны жеке эле обончу катары эсептебестен, күүчү деп да айта алабыз. Себеби, ал жеке эле ыр жанрына көңүл бурбастан, аспаптык чыгармаларды (күүлөрдү) да жараткан. Мектеп окуучуларынын репертуарында обондуу ырлар менен катар, ондогон обондуу күү кайрыктары да орун алган. Элибиздин сүйүктүү аспапбыбыз комуз боюнча, балдар үчүн күүлөрдүн өтө аз санда экендигин эске алып, «Көпөлөк», «Кулпунай», «Жамгыр», «Тилегим», «Бийлейли», «Бий күү», «Эски бий», «Селкинчек», жыл мезгилдерине арналган «Жазда», «Жайда», «Күздө», «Кышта» сыяктуу көптөгөн обон күүлөрдү жараткан.

Тажрыйбалуу ишмердин чыгармачылыгынын өзгөчөлүгү, анын элибиздин ырчы – обончулук, аспапчы – күүчүлүк өнөрүндөгү, чыгармачылыктын жана аткаруучулуктун нечен кылымдардын тереңине кеткен, муундан муунга өтүп келе жаткан салттуулугун сактагандыгында.

Көптөгөн жылдардан бери, Муратбек Касей мектептеги устаттык иш-тажрыйбасын жана чыгармачылык ишмердүүлүгүн Кыргыз улуттук консерваториясында аспаптык жана ырчылык аткаруучулук өнөрлөрү боюнча, жаш кесипкөй студенттерге билим берүү менен айкалыштырууда. Көп жылдык педагогдук иш-тажрыйбасынын негизинде, «Кыргыз элдик аспаптык аткаруучулук өнөрүнүн тарыхы», «Кыргыз элдик ырчылык аткаруучулук өнөрүнө окутуунун усулу», «Кыргыз элдик ырчылык аткаруучулук өнөрлөрүнүн тарыхы», «Кыргыз элдик аспаптык аткаруучулук өнөрүнө окутуунун усулу», «Аспап таануу», «Фольклордук ансамбль», «Элдик аваздык ансамбль», «Кыргыз элдик ырларын ноталаштыруу» сыяктуу курстардын бир тобу боюнча окуу программаларын жазды. Аталган курстар боюнча көп жылдардан бери студенттерге билим берип, окутуунун натыйжасында, «Кыргыз элдик аспаптык аткаруучулук өнөрүнүн тарыхы», «Кыргыз элдик ырчылык аткаруучулук өнөрүнө окутуунун усулу», «Кыргыз элдик аспаптык аткаруучулук өнөрүнө окутуунун усулу» окуу китептерин жарыкка чыгарды. Учурда «Кыргыз элдик ырчылык аткаруучулук

өнөрлөрүнүн тарыхы» жана «Аспап таануу» курстары боюнча окуу китептерин жазуунун үстүндө иштөөдө.

Муратбек Касейдин ишмердүүлүгү, жеке эле устаттык жана чыгармачылык менен чектелбестен, илимий изилдөөчүлүк иштерин да жүргүзүүнү улантып келүүдө. Анын «Аткаруучулук өнөрдүн салттуулугу», «Кыргыз элдик аспаптык аткаруучулук өнөрүнүн тарыхынан», «Кыргыз элдик ырчы – акындык аткаруучулук өнөрүнүн устат – шакирттик салттуу жолу», «Кыргыз элдик ырчылык аткаруучулук өнөрүнүн булактарынан» сыяктуу ондогон илимий макалаларды жазган. Ал элдик ырлардын жана күүлөрдүн, залкар аспапчылардын күүлөрүн нотага түшүрүү менен, иликтөөлөрдү жүргүзгөн. Атап айта кетсек, элдик ырлар «Арман», «Бекбекей», «Бешик ыры», «Жар-жар!», «Жарамазан», «Кошок», «Ой-дай», «Санат ыры», «Секетпай», «Терме» ж. б., элдик күүлөрү «Бекарстан тайшы», дастан күүлөр «Мендирман», «Саринжи – Бөкөй», «Гүлгаакы», «Шырдакбектин боз жорго», «Ай күмүштүн такылет», «Мырзауул менен Аксаткын», «Канышбек» (комуз), «Бекарстан», «Карагул ботом» (чоор), «Бекташ» (сыбызгы) ж. б. Ошондой эле, XIX кылымдан берки дареги элге кеңири белгилүү залкар комузчу-күүлөрдүн чыгармаларынан да нотага түшүргөн. Мисалы, Музоокенин «Мундуу күү», Арстанбектин «Кой бөлөр», Күрөңкөйдүн «Камбаркан», «Көк Сандал», «Кара өзгөй», «Чайкама», Абактын «Жөө калдым», Ниязаалынын «Кер толгоо», «Арсар күү», Келиндердин эрке күү», Токтогулдун «Карылардын Камбаркан», «Ботой», «Сары барпы», Ыбырайдын «Ооган Камбаркан», «Кеңеш», «Жаш тилек», карамолдонун «Ал сабак», «Койчулардын конур күү», «Дүйнө», Н. Абдрахмановдун «Мезгил жаңырыгы», «Улуу Тоолор», «Соң-Көл кайрыктары», «Түрк кайрыктары» (комуз), Жунусаалынын «Сурнай күү» (сурнай), Асанбайдын «Узак күү» (чоор) сыяктуу жүзгө жакын аспаптык күүлөрдү нотага түшүрүп, иликтөөгө алган.

Чыгармаларды нотага түшүрүү абдан машакаттуу, ары татаал иш. Мындай ишти аткаруу бирден-бир чыгармачыл адамдардын колунан гана келет. Муратбек Касейдин элдик музыканы нотага түшүрүүдөгү эмгеги абдан зор. Аны жөн гана педагог жана музыка таануучу гана эмес, этномузыка таануучу, фольклорчу илимпоз катары да эсептей алабыз. Анын чыгармаларды нотага түшүрүү иш-тажрыйбасы, ага тиешелүү бардык ыкмаларын, мыйзамченемдерин толугу менен билгичтигинин натыйжасында жүзөгө ашырылууда.

Илимпоз өзүнүн изилдөөлөрүндө, бүгүнкү күндөгү элдин жашоо-турмушуна, элдик музыкалык аткаруучулугуна, жалпы коомчулукта болуп турган өзгөрүүлөрдүн жана кубулуштардын тийгизген

таасирин эске алган. Анын илимий изилдөөчүлүгү, байыркы элдин музыкалык аткаруучулук өнөрүнүн салттуулук багытында, соңку мезгилдеги элдик музыканын бардык жанрларын камтыган. Жеке эле ыр жанрын гана эмес, терме, айтыш, алым сабак, дастан, эпос, аспаптык күү жанрларына да кайрылып, аларды нотага түшүрүү менен бирге, талдоо жүргүзгөн.

Окумуштуу-педагог студенттерге элдик аспаптык жана ырчылык аткаруучулугу боюнча билим берүүдө, андан алардын эстетикалык канагат алып турушу үчүн, көркөмдүк жактан билимдүү болуп, элдик музыка искусствосунун теориясынан жана тарыхынан кабардар болушунун зарылдыгын да көмүскөдө калтырган эмес. Студенттердин элдик музыканын салттуулугун билиши, алардын аң сезиминин кенен өсүшүнүн, тарбия-таалим алуусунун, аны көөдөнүнүн тереңинде кабылдай билүүсүнүн, мына ушулардын бардыгынын айкалышуусун педагогдук иш-тажрыйбасында көрсөтө алган.

Музыкалык орто жана жогорку окуу жайлар үчүн жазылган окуу китептеринде, Муратбек Касей элдик ырчылык жана аспаптык аткаруучулук өнөрлөрүнүн тарыхы гана эмес, аларды теориялык жактан ачып берүүгө аракет жасаган. Анда, элдик музыкалык аткаруучулук өнөрүнө окутуу проблемалары усулдук (методикалык) жагдайында каралып, аларды изилдөө багыттары, талдоо ыкмалары такталып, аныкталган. Усулдук багытта жазылган окуу куралын автор педагогдук иш-тажрыйбалык жагы менен да айкалыштырган.

Муратбек Касей өзүнүн педагогдук тажрыйбасында, студенттерге элдик ырчылык жана аспаптык аткаруучулук өнөрлөрү боюнча билим берүүдө, өзгөчө анын элдиктүүлүгүн, обондуулугун, түрдүү мүнөздүүлүгүн, байыркы элге мүнөздүү салттуулугун баса белгилөө менен, студенттердин ал музыка боюнча терең түшүнүк алып кабылдоосун көздөп келүүдө. Ал элдик музыкалык аткаруучулугунун ар бир жанры боюнча жеткиликтүү түшүнүк берүү менен, алардын түзүлүштөрүнүн өзгөчөлүктөрү, аткарууда бөтөнчөлүктөрү тууралуу маалымат берүүгө аракет жасоодо.

Бүгүнкү күндөгү музыкалык аткаруучулукка баш койгон жаш муундардын элдик ырчылык жана аспаптык аткаруучулук өнөрлөрү боюнча кеңири таанып билүүсүнө, билим деңгээлинин өсүп өнүгүүсүнө, илимпоздун чыгармачылыгы жана педагогдук ишмердүүлүгү зор өбөлгө түзүүдө.

Адабияттар:

1. Касей М. Балдар обондору комузда (комуз үчүн балдар ырларынын иштелмелери жана усулдук колдонмолору). Тип. PRO-ART. Б., 1999.
2. Касей М. Комуз жана фортепиано үчүн чыгармалар жыйнагы (БММдин башталгыч класстары үчүн). Тип.

- PRO-ART. Б.;1999.
3. Касей М. «Кыргыз элдик аспаптык аткаруучулук өнөрүнүн тарыхы». Окуу китеби. МНО. КММ. КНК. Салттык музыка кафедрасы. Б.; 2013.
  4. Касей М. Кыргыз элдик ырчылык аткаруучулук өнөрүнө окутуунун усулу. Окуу куралы. МНО. КММ. КНК. Салттык музыка кафедрасы. Б.; 2013.
  5. Касей М. «Кыргыз элдик аспаптык аткаруучулук өнөрүнө окутуунун усулу». Окуу куралы. МНО. КММ. КНК. Салттык музыка кафедрасы . Б.; 2014.
  6. Касей М. «Балдар ыры». Ноталык хрестоматия жана жаш ырчы-устаттарга усулдук колдонмолор. МНО. КАО. Б.; 2011.

Рецензент: педагог-хормейстер, профессор Абдылдаев О.А.
